

цьому будь-який страховик виплачує свою частку відшкодування пропорційно розміру страхової суми за його договором страхування [9, с. 61].

Література

1. Див., напр.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Кн. 3. Договоры о выполнении работ и оказании услуг. – 2-е изд., доп., испр. – М.: Статут, 2003; Мусин В.А. Суброгация в советском гражданском праве // Сов. гос. и право. – 1976; Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – М.: Статут, 1998. – (Сер.: Классика российской цивилистики); Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву. – М.: Статут, 1997. – (Сер.: Классика российской цивилистики); Чебунин А.В. Правовые возможности снижения убытков страховщика // Материалы ежегод. конф. проф.-препод. состава ИГЭА, 22-27 марта 1999 г. – Иркутск: Изд-во ИГЭА, 1999; Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2001.
2. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Страхова справа. – К.: Знання, 1997. – 216 с.
3. Архипов А.П., Гомеля В.Б. Основы страхового дела: Учеб. пособие. – М.: Маркет ДС, 2002. – 407 с.
4. Залетов А.Н., Слюсаренко О.А., Цыганов А.А. Страховые рынки Европы и СНГ: Справоч. пособие. – К.: Міжнар. агенція “BeeZone”, 2004. – 624 с.
5. Біленчук Д.П., Біленчук П.Д. Страховое право України: Підруч. для вищ. навч. закладів / За ред. П.Д. Біленчука, О.Ф. Філонюка. – К.: Атіка, 1999. – 368 с.
6. Пылов К.И. Страхование. – М.: Российский Юридический Дом, 1995. – 315 с.
7. Брагинский М.И. Договор страхования. – М.: Статут, 2000. – 174 с.
8. Гвозденко А.А. Основы страхования: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 320 с.
9. Шахов В.В. Страхование: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, Страховой полис, 1997. – 311 с.

УДК 347.44:347.61/64

Г.М. Ахмач

ПОНЯТТЯ ДОГОВОРУ Й ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Історичний етап розвитку України як самостійної держави, який почався з 1991 р., характеризується істотними змінами в законотворчій сфері. З демократизацією суспільства договірні відносини застосовуються практично у всіх сферах життєдіяльності громадян України, причому в теперішній час договірні форма регулювання застосовується і в тих правовідносинах, для яких єдиним засобом регулювання був виключно нормативний порядок.

Договір є одним із якнайдавніших і найзначущих інструментів цивільно-правового регулювання, його історичні джерела починаються з часів Стародавнього Рима.

Договірні форми регулювання суспільних відносин на території сучасної України також застосовувалися досить часто ще із стародавніх часів. Як приклад можна навести договір князя Ігоря з греками (945 р.), договори князів Київської Русі з Візантією.

Договори відображали не тільки державний, економічний, релігійний устрій суспільства, але також були і регуляторами сімейних відносин, зокрема регулювали відносини між князем і його дружиною.

Договори ставали джерелами староруського права, оскільки вони були частиною князівського законодавства. Між собою князі укладали договори, які містили зобов'язання, пов'язані із сумісною обороною від зовнішніх ворогів. З метою контролю діяльності князя укладалися договори між князем і народом; договори спиралися на традиції і звичаї. У стародавніх літописах згадується про такі договори, проте самі тексти договорів до нашого часу не збереглися.

У Запорізькій Січі також застосовувалися договірні форми при регулюванні політичних і соціальних відносин. Існували й багатосторонні договори, такі, як договір між гетьманом війська Запорізького, генеральним старшиною і Запорізьким військом (Конституція Пилипа Орлика).

Відомий договір між царською Росією і запорожцями: у 1734 р. імператриця Ганна Іоанівна дозволила запорожцям заснувати Нову Січ; був укладений договір між царським чином і запорожцями, на підставі якого Січі поверталися всі землі й підтверджувалася її автономія. Договір діяв до 03.08.1775 р. – до підписання Катериною II маніфесту про ліквідацію Запорізької Січі [1, с. 29-30].

Тлумаченню інституту договору, а також особливостям договірного регулювання сімейних правовідносин присвячені наукові роботи таких вчених-юристів, як М.І. Брагінській [2], В.В. Вітрянській [2], О.В. Дзера [4], Ж. Завальна [1], Н.С. Кузнецова [4], М.М. Марченко [5], О.О. Пушкін [6], Є.О. Харитонов [3] та ін.

Автор статті на базі теоретичного аналізу наукових робіт і дослідження чинного законодавства проводить порівняльну характеристику договорів у цивільних і сімейних правовідносинах, виявляє їх особливості й висуває конкретні пропозиції про внесення змін до Сімейного кодексу України.

У сучасній юридичній науці термін “договір” застосовується в різних значеннях: як підстава виникнення правовідносин; як самі правовідносини, виниклі з цієї підстави; як форма, яку відповідні правовідносини приймають [2, с. 9-14].

Цивільний кодекс України (ст. 626 ЦК) визначає договір як домовленість двох або більш сторін, яка спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Таке поняття договору засновано на понятті угоди, оскільки договір є одним із видів угод (згідно із ст. 202 ЦК України угодою визнається дія особи, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків). Взаємна угода, яка спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин, є договором. Тобто будь-який договір є угодою, але не будь-яка угода є договором; договір – це двостороння або багатостороння угода.

Як справедливо відзначає Є.О. Харитонов, незважаючи на те, що визначення договору, відповідно до ЦК України 2003 р., в основному цілком прийнятне, проте воно вимагає ряду уточнень. Зокрема, виходячи з принципу свободи договору, договір може бути не тільки підставою виникнення, зміни або припинення цивільних правовідносин, але також і підставою їх припинення, відновлення і інших трансформацій.

“Тому, визначаючи поняття договору, доцільно указувати на те, що він є підставою виникнення, припинення і трансформацій цивільних прав і обов'язків”.

Такий підхід найбільш точно і повно розкриває сутність, значення і характерні риси договору [3, с. 441].

Поняття “договір” в юридичній літературі іноді розуміють у двох значеннях:

– розуміють саме цивільні правовідносини, що виникли з договору як юридичного факту;

– мають на увазі правовий документ, яким зафіксовано факт виникнення договірної зобов’язання з волі його учасників.

Таким чином, при конкретному аналізі юридичних явищ завжди слід розкривати їх сутність, визначаючи, що саме мається на увазі під поняттям “договір” у кожному конкретному випадку.

У цивільному праві України договір розглядається тільки як юридичний факт, пов’язаний із зобов’язаннями. Як юридичному факту, договору властиві такі характерні риси: виявлення волі двох або більш сторін за умови, що волевиявлення учасників договору за своїм змістом повинне збігатися; спільна діяльність сторін, що уклали договір, повинна бути спрямована на досягнення дійсних цивільно-правових наслідків: встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов’язків.

Проте роль договору в реальних взаємостосунках сторін не обмежується правомірними діями, що вчиняються за домовленістю сторін і спрямовані на виникнення, припинення або трансформацію цивільних прав і обов’язків. Визначаючи зміст конкретних прав та обов’язків учасників договірної зобов’язання, договір також виступає засобом регулювання поведінки сторін у цивільних правовідносинах [4, с. 633].

Сімейним кодексом передбачено, що сімейні відносини також можуть бути врегульовані за допомогою договору, якщо це не суперечить вимогам СК, інших законів і моральним засадам суспільства (ст.ст. 7, 9 СК).

Якщо майнові відносини між подружжям, батьками і дітьми, іншими членами сім’ї і родичами не врегульовані СК, то вони регулюються відповідними нормами Цивільного кодексу, якщо це не суперечить суті сімейних відносин (ст. 8 СК).

Оскільки договір перш за все є категорією цивільного права, то очевидно, що при договірному регулюванні сімейних відносин повинні застосовуватися загальні положення цивільного права про договори (поняття договору, свобода договору, умови договору).

Основою договірних зобов’язань є принцип свободи договору. Положення про те, що громадяни мають право складати будь-які угоди в різних сферах суспільного і приватного життя, окрім заборонених законом, містилося ще у ст. 5 французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р.: “Закон може заборонити лише діяння, шкідливі для суспільства. Все ж таки, що не заборонено законом, то дозволено, і ніхто не може бути примушений до дії, не приписуваної законом”. Аналогічним чином сфера застосування цього правила визначалася в нормативно-правових актах початку реформ перебудови у СРСР [5, с. 8].

Принцип свободи договору, закріплений у ст.ст. 6, 627 ЦК України, передбачає дотримання таких умов: свободу в укладанні договору, неприпустимість

примушення щодо вступу до договірних відносин; можливість вільного вибору особою, яка вирішила укласти договір, майбутнього контрагента; можливість сторін вільно визначати характер договору, який вони укладають (тобто сторони за своїм вибором мають право укладати договори, які передбачені цивільним законодавством, так і такі, які хоча і не передбачені цивільним законодавством, але не суперечать його загальним принципам); свобода договору також означає можливість сторін вільно визначати умови договору, сторони на власний розсуд визначають його зміст і формують його конкретні умови.

У договорі визначається воля сторін, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин, при цьому, як відзначає О.О. Пушкін, про виникнення договору можливо говорити тільки в тому разі, якщо воля сторін не тільки взаємна, а і злагоджена, тобто збігається за обсягом і змістом. Взаємність волі ще не означає її узгодженості. Як приклад, О.О. Пушкін наводить ситуацію, коли продавець хоче продати річ за певну суму, покупець виявив бажання придбати цю річ, проте за меншу суму. У цьому разі існує взаємність волі, проте ще немає її збігу [6, с. 354].

Однією з особливостей, характерних і для цивільного договору, і для договору, регулюючого сімейні правовідносини, є принцип свободи договору. У сімейних правовідносинах, також як і в цивільних, неприпустимо примушення щодо вступу до договірних відносин (сторони можуть укласти договір або відмовитися від його укладання); сторони мають нагоду вільно визначати умови договору, які фіксують взаємні права й обов'язки учасників, характер договору (тобто самостійно визначити вид, тип договору, який хоча і не передбачений чинним законодавством, проте і не суперечить йому).

Проте в сімейних правовідносинах принцип свободи договору діє в дещо обмеженому варіанті в порівнянні з цивільними правовідносинами, оскільки коло суб'єктів договірних сімейних правовідносин обмежений: укладати договори, регулюючі сімейні правовідносини, можуть тільки особи, зазначені у ст.ст. 2, 9 СК України. До них належать подружжя, батьки дитини, батьки і діти, інші члени сім'ї і родичі, відносини між якими регулюються СК; особи, проживаючі однією сім'єю, а також родичі за походженням, відносини між якими не врегульовані СК, також мають право врегулювати свої сімейні (родинні) відносини на підставі договору, укладеному в письмовій формі. Зазначені договори можуть бути укладені за умови, якщо вони не суперечать вимогам СК, інших законів і моральним засадам суспільства.

Одним із виявів принципу свободи договору є право сторін за домовленістю визначати засіб забезпечення виконання зобов'язань. У ч. 1 ст. 546 ЦК визначений перелік засобів забезпечення виконання зобов'язань (неустойка, порука, гарантія, застава, притримання, завдаток), які, як правило, встановлюються у формі окремого договору або як умова основного договору. Сторони мають право на власний розсуд вибрати будь-який з перерахованих засобів забезпечення виконання зобов'язань; крім того, ч. 2 ст. 546 ЦК сторонам надано право в договірному порядку встановити інші види забезпечення виконання зобов'язань.

Застосування принципу свободи договору в сімейних правовідносинах дозволяє зробити висновок про доцільність доповнення Сімейного кодексу України окремими статтями, регулюючими засоби забезпечення виконання зобов'язань у сімейних правовідносинах, за аналогією з цивільним законодавством.

При укладанні договорів з метою врегулювання сімейних відносин, як і при врегулюванні цивільних відносин, необхідне визначення волі сторін, спрямованої на виникнення, припинення і трансформацію сімейних правовідносин. Причому воля сторін також повинна бути не тільки взаємною, але і злагодженою (збігатися за обсягом і змістом). Як приклад, можна навести ситуацію, виникаючу в договірних правовідносинах між членами сім'ї при укладенні договору про стягнення аліментів: взаємна воля сторін на укладення аліментного договору ще не означає її збігу, наприклад, щодо розміру і способу стягнення аліментів. Таким чином, при договірному порядку регулювання сімейних відносин воля сторін також повинна бути взаємною і злагодженою.

Раніше цитувалася точка зору Є.О. Харитонова про те, що цивільний договір є підставою не тільки виникнення, зміни і припинення цивільних правовідносин, але також підставою інших трансформацій, і дану позицію доцільно відобразити у визначенні цивільного договору.

На нашу думку, таке трактування договору застосовне також і в сімейних договірних правовідносинах. Тобто договір у сімейних правовідносинах слід розглядати як підставу виникнення, припинення і трансформації прав і обов'язків суб'єктів сімейних правовідносин. Термін "зміни" не відображає в повному обсязі різноманітність договірних правовідносин, є більш вузьким у порівнянні з терміном "трансформація", який різносторонньо розглядає сам процес взаємостосунків суб'єктів договірних сімейних правовідносин (припинення, відновлення тощо).

За аналогією з цивільно-правовим договором сімейний договір слід розглядати не тільки як юридичний факт (офіційне трактування), але і як засіб регулювання поведінки його учасників у сімейних правовідносинах.

Таким чином, на підставі проведених досліджень автор дійшов висновку про те, що принцип свободи договору в сімейних правовідносинах діє в дещо обмеженому варіанті, зокрема коло суб'єктів чітко визначений ст.ст. 2, 9 СК. Норми Цивільного кодексу застосовуються в договірних сімейних правовідносинах за умов, що вони не суперечать суті сімейних відносин. Договір у сімейних правовідносинах слід розглядати як підставу виникнення, припинення і трансформації прав і обов'язків суб'єктів сімейних правовідносин, а також як засіб регулювання поведінки його учасників у сімейних правовідносинах. Автор також пропонує доповнити Сімейний кодекс України окремими статтями, регулюючими засоби забезпечення виконання зобов'язань у сімейних правовідносинах, за аналогією з цивільним законодавством.

Література

1. Завальна Ж. Договір як регулятор суспільних відносин в контексті публічно-правових аспектів історичного розвитку України // Юрид. Україна. – 2007. – № 4. – С. 27-32.

2. Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. – М.: Статут, 1997. – 207 с.
3. Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право Украины: Учебник. – Х.: ООО “Одиссей”, 2004. – 960 с.
4. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Юрінком Інтер. – 2005. – Кн. 1. – 736 с.
5. Общая теория государства и права. Академ. курс: В 3 т. – 2-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. проф. М.Н. Марченко. – М.: ИКД “Зеркало-М”, 2002. – Т. 3. – 528 с.
6. Гражданское право Украины. В 2 ч. Ч. 1 / Под ред. проф. А.А. Пушкина, доц. В.М. Самойленко. – Х.: Основа, 1996. – 440 с.

УДК 347.513

О.А. Волков

СУБ'ЄКТИ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ У СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ

У більшості випадків суб'єктами зобов'язань відшкодування шкоди є дві сторони – боржник і кредитор. Разом із тим у деяких випадках учасниками таких зобов'язань може бути й більше осіб. Зокрема, зазначене стосується й завдання шкоди у стані крайньої необхідності, що зумовлює доцільність визначення кола таких суб'єктів та особливостей розподілу між ними прав та обов'язків.

Питанням характеристики суб'єктного складу зазначених зобов'язань у цивілістичній літературі уваги майже не приділялося. Спеціально їм були присвячені лише статті Ф.Г. Нінідзе [1] та Є.О. Харитонова [2]. Але ці публікації появилися понад тридцять років тому і виконані на іншому законодавчому матеріалі. Тому можна зробити висновок про недостатнє дослідження проблематики, яку планується розглянути в цій статті.

Отже, як впливає зі ст. 1171 ЦК України, учасниками зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності, можуть бути:

- 1) особа, яка завдала шкоди (заподіювач шкоди);
- 2) особа, якій завдана шкода (потерпіла);
- 3) особа, в інтересах якої вчинялися дії у стані крайньої необхідності, у процесі здійснення котрих була завдана шкода потерпілому.

Враховуючи наведене положення законодавства, зупинимося далі на характеристиці окремих суб'єктів зобов'язань відшкодування шкоди, завданої у стані крайньої необхідності. Спочатку розглянемо, яким вимогам має відповідати особа, що завдала шкоди у стані крайньої необхідності (заподіювач шкоди), щоб бути суб'єктом зобов'язань відшкодування цієї шкоди.

У літературі з кримінального права набула поширення думка, що особою, яка перебувала у стані крайньої необхідності, може бути визнаним лише суб'єкт, що володіє певним рівнем свідомості й здатний керувати своїми вчинками (наділений волею), тобто такий суб'єкт, що може вважатися осудним. Крім наявності свідомості й волі (осудності), на думку прихильників такого підходу, вимагається, щоб суб'єкт діянь у стані крайньої необхідності був не молодшим певного